

Arhitektura zarobljene države:

Mehanizmi preživljavanja klijentelističkih mreža, simbioza s korporativnim sektorom i strategije institucionalnog reseta

Autor: Davor Moravek

Sažetak

Ovaj rad provodi dubinsku analizu fenomena „zarobljene države“ (*State Capture*), dekonstruirajući mehanizme putem kojih klijentelističke mreže unutar javne uprave i povezanog korporativnog sektora osiguravaju vlastiti opstanak. Polazeći od teze da u sustavima s ograničenim pristupom javno dobro nije valuta opstanka, rad klasificira birokratske aktere u tri kategorije („Vratari“, „Uhljebi“ i „Naivni reformatori“) te objašnjava paradoks u kojem tehnička kompetentnost i pokušaji digitalizacije bivaju sistemski kažnjeni. Analiza se proširuje na simbiozu javnog i privatnog sektora kroz „okretna vrata“ te neokolonijalnu dimenziju u kojoj vanjski akteri sponzoriraju lokalnu korupciju radi lakše upravljivosti. U konačnici, rad objašnjava kako oligarhije koriste moralnu paniku za obranu od napredne konkurencije te zašto je, prema zakonitostima političke ekonomije, povremeno nužan radikalni „društveni reset“. Kroz empirijske primjere Singapura, Južne Koreje, Estonije, Bocvane i Ruande, predlažu se konkretni dizajnerski principi za izgradnju institucija otpornih na korupciju.

Ključne riječi: *zarobljena država, klijentelizam, Vratari (gatekeepers), neokolonijalizam, institucionalni reset, moralna panika, partikularizam, digitalizacija.*

Uvod: Javno dobro nije valuta opstanka

Desetljećima se međunarodne organizacije, razvojne banke i lokalni reformatori na Balkanu, u srednjoj i istočnoj Europi, ali i na globalnom Jugu pitaju zašto standardne antikorupcijske mjere, skupe edukacije i uvođenje novih pravnih okvira ne donose željene rezultate. Odgovor leži u pogrešnoj početnoj premisi: pretpostavci da je korupcija puka devijacija (kvar) u inače zdravom sustavu koji teži općem dobru. U stvarnosti, u društvima koje teorija naziva sustavima s ograničenim pristupom (*limited access orders*) (North, Wallis, & Weingast, 2009), korupcija i klijentelizam nisu pogreška u kodu („bug“), već sami operativni sustav („feature“).

U takvim ekosustavima, zadržavanje posla i napredovanje unutar javne uprave, ali i u uvezanom privatnom sektoru, ne ovisi o učinkovitosti, inovativnosti ili isporuci javne usluge. Sigurnost pozicije isključivo je funkcija **ucjenjivačkog potencijala, kontrole nad uskim grlima (*bottlenecks*) i asimetrije informacija**. Politički i ekonomski moćnici ne mjere tko najbolje služi građanima, već procjenjuju čiji bi odlazak destabilizirao mrežu izvlačenja resursa, ugrozio glasačku bazu ili poremetio interese snažnih vanjskih aktera. Motivacija je ovoga rada dekonstruirati upravo tu *arhitekturu neranjivosti* – mehanizme putem kojih zarobljene institucije štite svoje čuvare (kako domaće tako i strane), dok istovremeno i sustavno odbacuju tehnički kompetentne profesionalce.

Ekonomija političkog preživljavanja i višeslojni agencijski problem

Standardne, weberijanske teorije javne uprave često tretiraju birokrate kao racionalne, neutralne provoditelje javnih politika. Međutim, stvarnost tranzicijskih administracija obilježena je dubokim i **višeslojnim agencijskim problemom** (*principal-agent problem*).

Tko je zapravo principal? U demokratskoj teoriji, građani (principal) biraju političare, koji potom upravljaju birokracijom (agenti). U praksi zarobljene države, birokrat ima mnoštvo neformalnih principala: lokalnog stranačkog šefa, sindikalnog vođu, utjecajnog lokalnog poduzetnika ili čak stranu multinacionalnu korporaciju. Agent (službenik) posve logično i racionalno odgovara onom principalu koji mu *de facto* garantira radno mjesto i društveni status, a ne apstraktnom „građaninu-poreznom obvezniku“.

Partikularizam nasuprot univerzalizmu: Alina Mungiu-Pippidi (2015) u svojoj analizi ističe da u ovakvim državama vlada *partikularizam* – javna dobra, dozvole i ugovori ne dodjeljuju se prema univerzalnim, slijepim pravilima, već prema statusu, rodbinskim i političkim vezama pojedinca. Prema klasičnoj Klitgaardovoj (1988) formuli (*Korupcija = Monopol + Diskrecijsko pravo - Odgovornost*), jasno je da radnici koji maksimiziraju svoj monopol nad određenom birokratskom procedurom postaju najzaštićeniji entiteti u državi.

Politička cijena smjene i inercija: Uklanjanje klijentelističkog radnika ne nosi samo administrativni i financijski, već ogroman politički trošak. Ipak, važno je izbjeći potpunu homogenizaciju prikaza administracije: nisu svi operativci cinični makijavelisti koji svjesno uništavaju državu. Ponašanje velikog broja nižih službenika diktirano je strahom za vlastitu egzistenciju, kognitivnim pristranostima (normativizacija *status quo* stanja) i pukom institucionalnom inercijom. Za mnoge niže službenike, opstrukcija odozdo, presporo rješavanje

predmeta i namjerno kompliciranje procedura predstavljaju „oružje slabih“ (Scott, 1985) – često jedini način da zadrže osjećaj važnosti i pregovaračke moći u sustavu koji ih inače marginalizira i potplaćuje.

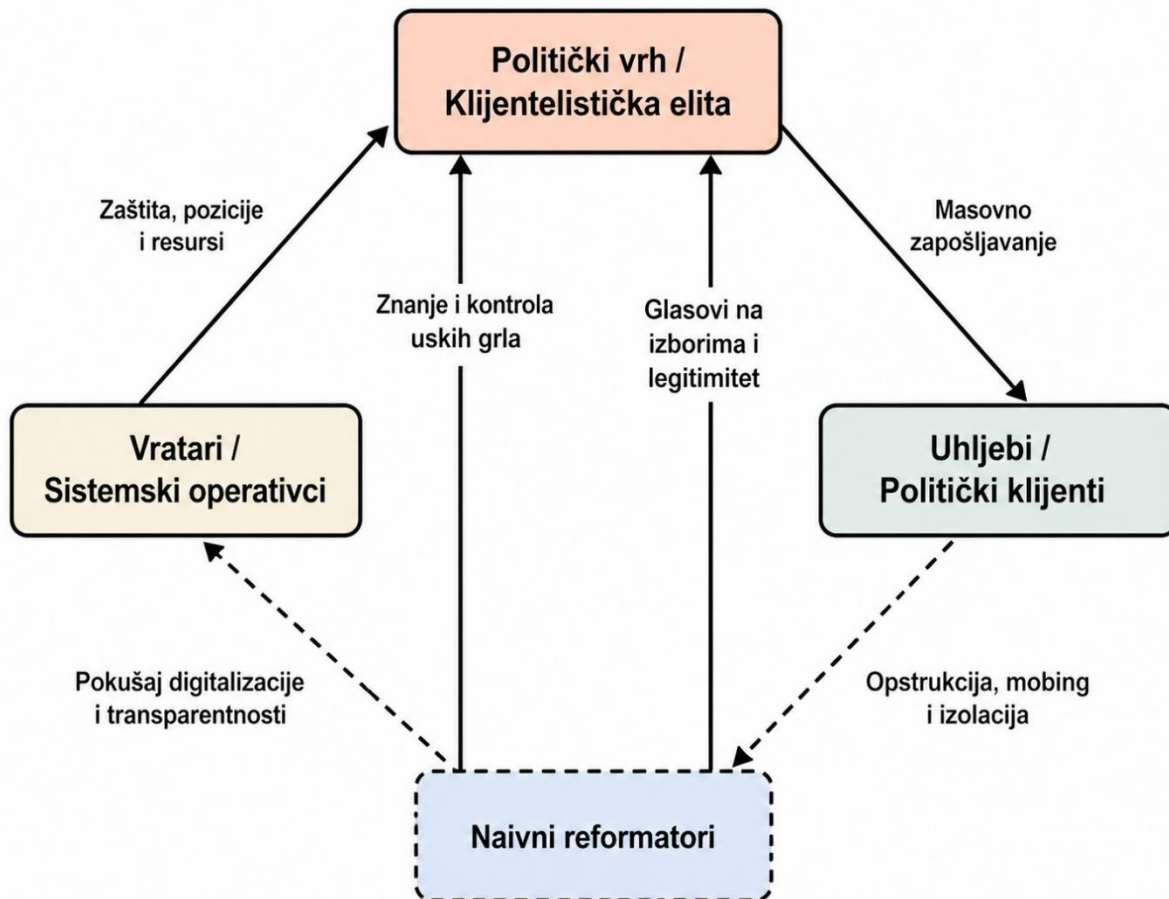
Ekosustav javne uprave: Taksonomija službenika u zarobljenoj državi

Za dubinsko razumijevanje dinamike zarobljenih institucija, nužno je precizno mapirati ključne aktere. Zapošljavanje u javnom sektoru nije monolitno; ono se stratificira u tri specifične kategorije, pri čemu svaka ima svoju točnu ulogu u mehanici održavanja sustava.

Tablica 1. Tri kategorije službenika u zarobljenom sustavu

Kategorija	Osnova moći i opstanka	Mehanizam preživljavanja	Rizik za klijentelistički sustav
A: „Vratari“ (Sistemske operativci)	Strukturalna moć, monopol nad informacijama i „know-how“ za pravne praznine i sivu zonu.	Kompromat, usporavanje procedura, pravna nezamjenjivost pri usmjeravanju proračunskih sredstava.	Nizak. Oni su motor sustava. Prijeko su potrebni svakoj novoj vlasti, pa i vanjskom kapitalu.
B: „Uhljebi“ (Politički klijenti)	Izborni inženjering; služe primarno kao sigurna, ovisna glasačka baza određene političke opcije.	Poslušnost, masovnost, zaštita kroz stranačke i odane sindikalne strukture.	Umjeren. Mogu biti žrtvovani u krizama za „PR“ svrhe ili rezove, ali sama baza dugoročno mora opstati.
C: Naivni reformatori (Profesionalci)	Tehničko znanje, meritokracija, inzistiranje na zakonitosti i transparentnosti procesa.	Transparentnost i univerzalna primjena pravila (što im u zarobljenom sustavu primarno šteti).	Ekstreman. Svojim radom i digitalizacijom uništavaju asimetriju informacija na kojoj sustav izvlačenja rente počiva.

Kako bismo preciznije razumjeli interakciju ovih triju kategorija s političkim vrhom, sljedeći dijagram prikazuje tokove moći, zaštite i resursa unutar zarobljenog ekosustava:

Kategorija A: „Vratari“ / Sistemski operativci (Gatekeepers)

Oni predstavljaju aristokraciju birokracije. „Vratar“ u pravilu nije eksponirani političar ili ministar; to je često dugogodišnji državni tajnik, šef sektora za javnu nabavu ili voditelj ključnog odjela za izdavanje građevinskih dozvola i koncesija. Njihova neranjivost proizlazi iz **apsolutne kontrole nad uskim grlima**. Vratar je jedina osoba u instituciji koja posjeduje tacitno znanje o tome kako formalno-pravno besprijekorno provesti unaprijed dogovoreni namješteni natječaj. Zbog toga ih nova vlast nakon izbora gotovo nikada ne smjenjuje. Nova politička garnitura u pravilu ne poznaje „strojarnicu“ države, stoga Vratari nude svoje usluge novim gospodarima po principu održavanja *rent-seeking* modela (Krueger, 1974).

Kategorija B: „Uhljebi“ / Politički klijenti (Pasivna baza)

Ovo je u javnosti najvidljivija i najviše kritizirana skupina, no analitički gledano, oni imaju najmanju stvarnu moć. Njihova svrha nije isporuka javne usluge, već održavanje klijentelističke izborne mašinerije kroz zapošljavanje u predimenzioniranim odjelima, lažnim agencijama i regionalnim uredima (pojava poznata kao *bureaucratic politicization*; Peters & Pierre, 2019). Prema podacima

V-Dem instituta, zemlje jugoistočne Europe i tranzicijskog pojasa kontinuirano pokazuju ekstremno visoku stopu korelacije između masovnog zapošljavanja u javnom sektoru i izbornih ciklusa (Coppedge i sur., 2023).

Kategorija C: Naivni reformatori / Tehnički kompetentni profesionalci

To su idealisti, mladi stručnjaci ili povratnici iz realnog sektora koji dolaze u sustav s ciljem njegove modernizacije. Međutim, svaki reformator koji pokušava automatizirati ili digitalizirati procese izravno i nesvjesno napada diskrecijsku moć „Vratara“. Budući da smanjuju mogućnost naplate neformalne rente, sustav ih prepoznaje kao strano tijelo i imunološki ih odbacuje – bilo kroz izolaciju u odjelima bez moći (tzv. „hladnjaci“), mobing ili ciljane izmjene sistematizacije radnih mjesta.

Anatomija „Vratara“: Višeslojni mehanizmi birokratske neranljivosti

U zdravim sustavima, institucije su dizajnirane da funkcioniraju neovisno o pojedincu. U zarobljenim sustavima, arhitektura je namjerno obrnuta: institucije se paraliziraju kako bi se oslanjale na malen broj nezamjenjivih pojedinaca. Moć „Vratara“ operativno se manifestira kroz nekoliko ključnih poluga:

Tablica 2. Anatomija Vratara: Resursi, mehanizmi i posljedice

Resurs moći	Mehanizam djelovanja	Posljedica po javni sustav
Relacijski kapital	Posredovanje između interesnih skupina (domaćih/stranih) i državnog aparata.	Institucije gube ulogu nepristranog arbitra; ugovori se slijevaju u unaprijed određene džepove.
Informacijska asimetrija	Taktičko ne-zapisivanje procedura; zadržavanje operativnog znanja isključivo u vlastitoj glavi.	Stvaranje paralizirajućih „uskih grla“; nemogućnost odjela da funkcionira za vrijeme odsutnosti Vratara.
Birokratski žargon	Korištenje opskurnog, hiper-pravnog i arhaičnog jezika za kompliciranje jednostavnih zahtjeva.	Zastrašivanje građana, pasivizacija medija i rezoniranje svake systemske promjene kao „pravno neprovedive“.
Ucjenjivački potencijal	<i>Kompromat</i> (prikupljanje dokaza o malverzacijama nadređenih) i doktrina uzajamnog uništenja.	Potpuna zaštita od otkaza i disciplinskih postupaka; planska marginalizacija unutarnjih kontrola.

Jezična kontrola i opstrukcija: Birokratski žargon u klijentelističkoj državi nije dokaz pravne pismenosti, već primarni alat moći (Fukuyama, 2014). Svaka politička inicijativa „odozgo“ gasi se jednostavnom, hermetičnom tvrdnjom „Vratara“ da je promjena *u suprotnosti s podstavkom 4. članka 112. o ustroju*, nakon čega političar najčešće odustaje.

Kompromat i osigurano uzajamno uništenje: Budući da su „Vratari“ ti koji operativno provode prljave poslove za političke elite, oni u svojim ladicama (doslovnim ili digitalnim) čuvaju dokaze.

Zbog straha nadređenih da bi dokazi mogli procuriti u medije ili tužiteljstvo, stvara se čelični pakt o nenapadanju.

Paradoks javne službe: Kazna za kompetentnost i opstrukcija digitalizacije

Najbrutalniji mehanizam obrane zarobljene države vidljiv je u njezinu odnosu prema tehnologiji. U koruptivnom ekosustavu, digitalizacija, standardizacija procedura i algoritamsko odlučivanje predstavljaju egzistencijalnu ugrozu ukorijenjene moći. Kao što James C. Scott (1998) u svom kapitalnom djelu *Seeing Like a State* primjećuje, projekti koji povećavaju „čitljivost“ (*legibility*) sustava za najširu javnost, automatski poništavaju lokalno, skriveno znanje onih koji operiraju u birokratskoj sivoj zoni.

Stoga, zastarjelost javne uprave u tranzicijskim zemljama nije prvenstveno posljedica manjka financijskih sredstava, nedostatka računala ili IT stručnjaka, već predstavlja **namjeran strateški izbor** (*strategic incompetence*). Referent u referadi grčevito zadržava papirnate procedure, beskonačno prikupljanje pečata i donošenje „još jednog papira“ ne zato što ne zna koristiti softver. On to čini zato što mu uspješna digitalizacija nepovratno oduzima **interpretativni monopol**, a time i mogućnost da naplati mito za „ubrzavanje postupka“.

Empirijski presjek (Balkan nasuprot Baltiku): Zorno to vidimo na primjeru izdavanja građevinskih dozvola. Unatoč formalnom uvođenju sustava „e-Dozvole“ u nekim zemljama regije, stvarna se moć nije preselila u algoritam, već je ostala u diskrecijskom pravu lokalnih referenata da arbitrarno, iza zatvorenih vrata, tumače nejasne lokalne prostorne planove. Odluke se donose analogno, a digitalni sustav služi samo kao skupa fasada. Nasuprot tomu, Estonija je izbjegla oligarhizaciju jer je de-personalizirala procese; njihov interoperabilni sustav (*X-Road*) algoritamski provjerava uvjete. Građanin ne ovisi o volji referenta, čime su „Vratari“ izbrisani iz jednadžbe.

Simbioza javnog i privatnog: Domaća arhitektura zarobljene države

Česta i vrlo naivna pogreška u analizi makroekonomije i korupcije jest promatranje države i tržišta kao dva potpuno odvojena, prirodno suprotstavljena entiteta. U tom se narativu privatni (korporativni) sektor uvijek prikazuje kao žrtva spore, pohlepne državne birokracije.

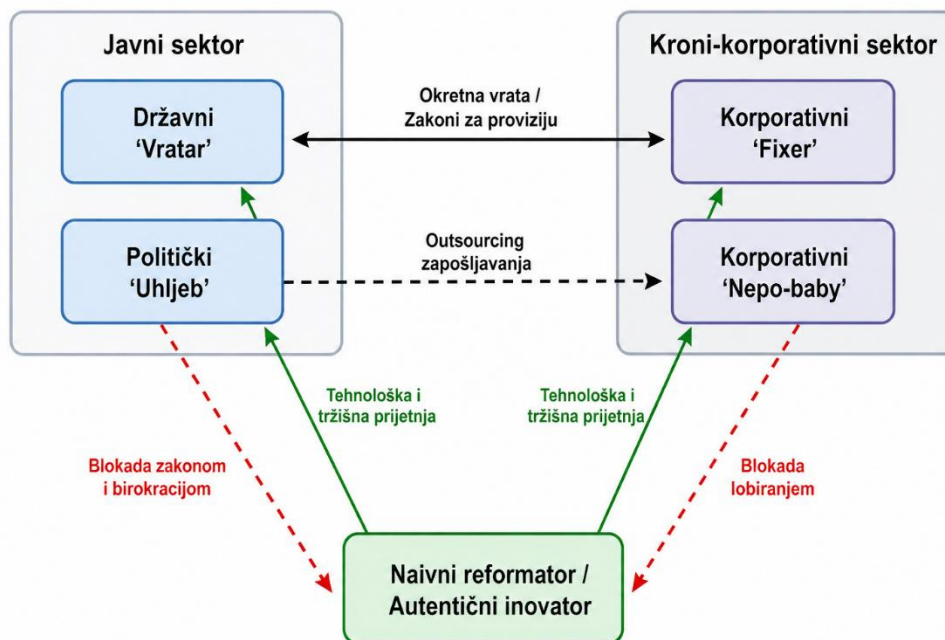
Prava zarobljena država (*State Capture*) ne nastaje samo onda kada porezna inspekcija reketari neovisne poduzetnike. Ona postiže svoj ultimativni oblik kada **klijentelističke korporacije i korumpirana birokracija uspostave duboku i trajnu simbiozu** (Hellman, Jones, & Kaufmann, 2003). To se događa kada „Vratari“ iz javnog sektora i operativci iz korporativnog sektora formiraju elitnu, neformalnu mrežu (*Shadow Elite*) (Wedel, 2009) koja na tajnim sastancima doslovno piše pravila igre.

U takvom okruženju, kroni-korporacije (tvrtke ovisne o državi) nemaju apsolutno nikakav interes za istinskim slobodnim tržištem, deregulacijom ili poštenom konkurencijom; njihov cijeli poslovni model ovisi o održavanju državne neučinkovitosti i kompliciranih procedura koje samo oni znaju zaobići.

Tablica 3. Simbioza profila: Zrcaljenje javnog i privatnog sektora

Profil u javnom sektoru	Parnjak u korporaciji (Kroni-sektor)	Zajednički mehanizam (Točka spajanja) i posljedice
Državni „Vratar“	Korporativni „Fixer“ / Stručnjak za B2G (Business-to-Government)	Zarobljavanje regulatora (<i>Regulatory Capture</i>): Korporativni <i>fixer</i> donosi gotov nacrt zakona ili tehničku specifikaciju natječaja u obliku USB prijenosnika, a državni ga „Vratar“ samo <i>copy-paste</i> metodom provlači kroz službenu proceduru. Posljedica: Eliminacija konkurencije.
Politički „Uhljeb“	Korporativni „Nepo-Baby“ (Zaposleni rođak dužnosnika)	Outsourcing korupcije: Kako bi izbjegao medijske afere, ministar ne zapošljava vlastito dijete u ministarstvu, već „zamoli“ privatnu korporaciju (kojoj dodjeljuje poslove) da ga zaposli kod sebe. Posljedica: Trošak nepotizma ugrađuje se u višu cijenu javnog ugovora.
Naivni reformator	Inovator / Autentični <i>Startup</i> poduzetnik	Zajednička eliminacija tehnološke prijetnje: Kada mali inovator ponudi državi deset puta jeftinije, superiorno digitalno rješenje, udruženi državni i korporativni Vratari mijenjaju uvjete natječaja (npr. tražeći „minimalno 500 zaposlenih“ ili „dokaz o prihodu od 50 milijuna eura“) kako bi ga izbacili iz igre.

Ova složena struktura povezanosti, kojom su javni i korporativni akteri neraskidivo vezani protiv neovisne inovacije, vizualizirana je u sljedećem dijagramu mehanizma „okretnih vrata“:

Ova se destruktivna simbioza institucionalno održava kroz takozvana „**okretna vrata**“ (*Revolving Doors*). Vratari iz državnih ministarstava i regulatornih agencija redovito daju otkaze i prelaze na visokoplaćene konzultantske i direktorske pozicije u korporacije koje su do jučer nominalno nadzirali. Njihova milijunska korporativna plaća nije nagrada za menadžersku sposobnost, već svojevrsna naknadna isplata mita i nagrada za to što su sa sobom donijeli telefonski imenik, povjerljive informacije i sposobnost zaobilaženja državnih aparata. U kriznim vremenima, ova se simbioza očituje kroz okrutno pravilo: **privatizacija profita i socijalizacija rizika**. Kada kroni-korporacija propada, Vratari iz države odmah joj odobravaju *bail-out* (sanaciju novcem poreznih obveznika) pod izlikom spašavanja radnih mjesta.

Neokolonijalna dimenzija: Vanjski akteri kao sponzori lokalnog klijentelizma

Analiza zarobljene države ostaje parohijalna i površna ako je promatramo isključivo kao interni, izolirani nacionalni problem balkanskih, afričkih ili latinoameričkih zemalja. Kroni-kapitalizam na globalnoj periferiji ne postoji u vakuumu; on je često prešutno, pa i izrazito aktivno, sponzoriran od strane ekonomski moćnijih vanjskih igrača – velikih međunarodnih korporacija (MNC) sa sjedištima na Zapadu ili Istoku te dominantnih država globalnog centra (Harvey, 2005; Strange, 1996).

Ova neokolonijalna dimenzija razotkriva duboko licemjerje međunarodnih odnosa: razvijene zemlje službeno i docirajuće kritiziraju razinu korupcije u tranzicijskim zemljama putem izvješća veleposlanstava, dok istovremeno njihove najveće korporacije (često potpomognute vlastitom gospodarskom diplomacijom) izdašno financiraju i koriste te iste lokalne klijentelističke mreže za globalno širenje monopola i maksimizaciju profita.

Upravljivost kroz klijentelizam

Postavlja se pragmatično pitanje: Zašto razvijeni centri moći (bilateralni kreditori, fondovi EU-a, kineski infrastrukturni fondovi, američke energetske kompanije) *de facto* toleriraju koruptivne sustave na terenu? Odgovor je ciničan, ali ekonomski jasan: **korumpirana država je iznimno jeftina i visoko predvidljiva za vanjsko upravljanje**.

Iz perspektive globalnog kapitala, pregovaranje s potpuno transparentnom, emancipiranom državom koja strogo štiti prava svojih radnika, potiče vlastitu industriju i inzistira na visokim ekološkim standardima (poput onih u Skandinaviji) izuzetno je skupo i pravno iscrpljujuće. Mnogo je „efikasnije“ i profitabilnije posluživati se državom kojom vlada uska klijentelistička mreža lokalnih moćnika. Stranoj korporaciji znatno je lakše podmititi trojicu ključnih lokalnih „Vratara“ (obećavajući im provizije ili pozicije) koji će potom tajno potpisati koncesiju na izvore vode, litij ili šume na 50 godina ispod tržišne cijene, nego se natjecati na otvorenom, poštenom tržištu države snažnih institucija (Cardoso & Faletto, 1979). Klijentelizam periferije stoga je instrument pacifikacije i osiguravanja „prijateljske investicijske klime“.

Blokada emancipacije kao geopolitička polica osiguranja

Vanjski moćnici podupiru lokalne klijentelističke „Vratare“ i kako bi spriječili utjecaj modernijih, ali ideološki ili ekonomski konkurentskih politika. Ako bi lokalni „Naivni reformatori“ uistinu uspjeli uspostaviti vladavinu prava, takva bi država postala suverena i emancipirana. Emancipirana

država može slobodno oporezivati strani kapital, zaštititi svoje resurse i birati na globalnom tržištu partnera koji nudi najbolju cijenu. Održavanje korumpiranog *status quo* stanja stoga je vanjskopolitička polica osiguranja: lokalnim se vazalima oprašta gaženje slobode medija, uništavanje pravosuđa i korupcija, sve dok osiguravaju bezuvjetnu geopolitičku lojalnost svome inozemnom sponzoru.

Obrana oligarhije: Kondenzacija bogatstva i moralna panika kao štit

Ako je ovaj zatvoreni, klijentelistički sustav toliko umrežen i stabilan, postavlja se pitanje zašto on u konačnici – u svakom povijesnom primjeru – dovodi do dubokih društvenih i ekonomskih kriza? Odgovor se nalazi u neumoljivim zakonima političke ekonomije prema kojima svaki neometani klijentelizam nužno vodi u ekstremnu oligarhijsku **kondenzaciju bogatstva**.

Blokada „kreativne destrukcije“ i Željezni zakon oligarhije

U zdravom, dinamičnom kapitalističkom sustavu bogatstvo se kontinuirano prelijeva i stvara kroz inovacije – proces koji je austrijski ekonomist Joseph Schumpeter (1942) proslavio kao *kreativnu destrukciju*. Stare, tromе i neefikasne tvrtke propadaju na tržištu, a nove, efikasnije preuzimaju njihovo mjesto. U zarobljenoj državi, simbioza „Vratara“ i kroni-korporacija svjesno i planski **blokira kreativnu destrukciju**.

Politički povezana poduzeća umjetno se drže na životu i zaštićena su od svih tržišnih sila (državnim jamstvima, namještenim javnim nabavama i regulatornim zabranama). Budući da novim, agilnim inovatorima nije dopušten pošten ulazak na tržište, uske vladajuće elite generacijama neometano akumuliraju kapital bez potrebe da poboljšaju svoje usluge, čime u praksi potvrđuju čuveni Michelsonov (1911) *Željezni zakon oligarhije* (Piketty, 2014).

Odbijanje napredne konkurencije stvaranjem moralne panike

Kada se na nacionalnom tržištu ipak dogodi proboj i pojavi se tehnološki, operativno ili etički naprednija strana ili domaća konkurencija (subjekti koji inzistiraju na poslovanju bez mita), lokalna kroni-oligarhija nalazi se u stanju panike. Svjesni da na otvorenom terenu ne mogu konkurirati ni brzinom, ni inovativnošću, ni cijenom usluge, lokalni monopolisti ne posežu za tržišnim rješenjima (optimizacijom vlastitog poslovanja). Umjesto toga, posežu za alatom koji im država osigurava: **kreiranjem moralne panike** (Cohen, 1972).

Kako se proces pretvaranja tržišne opasnosti u lažnu nacionalnu histeriju tehnički odvija, ilustrira sljedeći dijagram ciklusa moralne panike:

Mehanizam proizvodnje panike: Kroz medije koje posjeduju ili kontroliraju reklamnim budžetima, kroni-elita pokreće orkestriranu kampanju demonizacije nove konkurencije. Tehnološke inovacije (poput *ride-sharing* platformi, zelenih investitora, digitalnih banaka ili platformi za transparentnost) odjednom se u javnosti počinju brendirati kao „ozbiljna prijetnja nacionalnom identitetu“, „napad na tradicionalne i obiteljske vrijednosti“, „sigurnosna ugroza za podatke naših građana“ ili „grabežljivi stranci koji uništavaju domaća radna mjesta“.

Praktična posljedica: Pod krinkom lažnog patriotizma i tobožnje brige za suverenitet, država i njezini uvezani „Vratari“ po hitnom postupku (često bez javne rasprave) donose restriktivne zakone, nerazmjerne inspekcijske kazne ili nepremostive birokratske prepreke skrojene isključivo s ciljem izbacivanja inovatora s tržišta. Cilj takve moralne panike i regulatornog zida nikada nije stvarna zaštita „malog čovjeka“; njezin jedini, isključivi cilj je pravno izolirati lokalno tržište kako bi neefikasna, zastarjela, ali politički zaštićena domaća elita mogla nastaviti nesmetano cijediti rentu iz potrošača.

Povijesna nužnost: „Institucionalni dug“ i potreba za društvenim resetom

Mancur Olson (1982) u svom kapitalnom djelu *The Rise and Decline of Nations* matematički dokazuje da duga razdoblja političke stabilnosti, ako nisu praćena snažnim reformama, omogućuju stvaranje moćnih „distribucijskih koalicija“ (lobija, interesnih kartela, klijentelističkih sindikata). Te umrežene koalicije ne stvaraju nikakvu novu vrijednost, već koriste svoj utjecaj

isključivo kako bi ishodile veću raspodjelu postojećeg kolača za sebe.

Njihovo parazitiranje stvara golemi „**institucionalni dug**“. Sustav, premrežen stotinama zakona koji štite uske interese, postaje toliko paraliziran i spor da ga je apsolutno nemoguće reformirati običnim izbornim procesima ili kozmetičkim zakonskim izmjenama. Upravo zbog toga nam povijest pokazuje da je za izlazak iz ove zamke **društveni reset neizbježan**. Taj reset – bilo da se dogodi kroz razorne posljedice ekonomske krize, državnog bankrota, vanjskog geopolitičkog šoka ili kroz rijetku pojavu radikalno transformativnog, prosvijećenog vodstva – jedini je mehanizam koji fizički, pravno i ekonomski može razbiti ukorijenjene okamine Vratara i distribucijskih koalicija.

Izlazna strategija: Empirijski primjeri uspješnih tranzicija i globalnog reseta

Iako analiza mehanizama zarobljene države djeluje mračno i bezizlazno, suvremena povijest nudi snažne empirijske dokaze da klijentelizam nije geografska ni genetska sudbina nacija. Uspješni, dubinski institucionalni reseti zabilježeni su diljem planeta – u Aziji, Africi i Europi.

Singapurski „Tvrđi reset“ (Kirurško uklanjanje Vratara)

Kada je Lee Kuan Yew preuzeo vladanje Singapurom, taj je grad-država bio smatran „smetlištem Azije“, duboko ogrezao u korupciju, siromaštvo i gangovske obračune. Njegov pristup resetu nije se oslanjao na jalove moralne apele ili PR kampanje. Ustanovio je Biro za istragu koruptivnih praksi (CPIB) kojemu su dane drakonske ovlasti nad najvišim političarima i policijskim vrhom. Još važnije od represije bio je ekonomski potez: plaće ministara i ključnih javnih službenika izjednačene su s plaćama top-menadžera u privatnom sektoru. Time je preko noći uklonjen egzistencijalni alibi za primanje mita, „Uhljebi“ su izgubili mehanizam zaštite, a javna uprava transformirala se u najprestižnijeg poslodavca koji privlači vrhunske talente.

Južna Koreja: Od kroni-dobitaša do tehnoloških giganta

Nakon Korejskog rata, Južna Koreja bila je jedna od najsiromašnijih zemalja svijeta, potpuno premrežena korumpiranim elitama koje su preživljavale isključivo od američke pomoći. Tijekom 1960-ih i 70-ih proveden je brutalan, uvjetovani reset (Amsden, 1989). Diktatorska vlast nije uništila velike korporacije (*Chaebol*), ali je radikalno promijenila arhitekturu poticaja. Državne subvencije, jeftini krediti i zaštita od uvoza više se nisu dodjeljivali na temelju rodbinskih i političkih veza; postali su **strogo uvjetovani izvoznim rezultatima na kompetitivnom svjetskom tržištu**. Ako obiteljska korejska tvrtka nije uspjela prodati svoj televizor ili brod strancima na otvorenom tržištu, država ju je nemilosrdno puštala da propadne. Kroni-kapitalisti su time bili prisiljeni uložiti u stvarni inženjering i tehnologiju kako bi preživjeli.

Estonski digitalni reset

Estonska tranzicija ranih 1990-ih uspješno je izbjegla „ruski scenarij“ post-sovjetske oligarhizacije i pljačke jer je nova, izrazito mlada politička garnitura uvidjela opasnost papirnate birokracije. Proveli su radikalni digitalni reset. Kreiranjem nacionalnog interoperabilnog sustava za razmjenu podataka (*X-Road*), fizički su ukinuli potrebu za šalterima, donošenjem rodnih listova i udaranjem pečata. Eliminacijom ljudskog posrednika u 99 % administrativnih poslova, estonski „Vratari“ iz ere komunizma doslovno su ostali bez alata za iznuđivanje rente i ucjenjivanje rastućeg IT

sektora.

Globalni Jug: Institucionalni „žablji skok“ (Bocvana i Ruanda)

Reforme nisu ekskluzivno rezervirane samo za tehnološki napredne države Dalekog Istoka ili Europe; afrički primjeri dokazuju da se institucionalna kaljuža može preskočiti takozvanim „žabljim skokom“ (*leapfrogging*):

Bocvana: Unatoč pronalasku golemih rezervi dijamanta (što u Africi obično rezultira krvavim ratovima i kleptokracijom, tzv. „resursno prokletstvo“), Bocvana je izbjegla taj scenarij. Njezin prvi predsjednik, Seretse Khama, proaktivno je onemogućio stvaranje klijentelističkih „Vratara“. Upravljanje nacionalnim bogatstvom zakonski je istrgnuto iz ruku lokalnih plemenskih poglavica i političara te je povjereno zajedničkim tvrtkama s međunarodnim ekspertima i strogo nadziranim fondovima. Prihodi su automatski preusmjereni u gradnju cesta i škola, čime se Bocvana iz pustinjske kolonije transformirala u jednu od najprosperitetnijih i najmirnijih demokracija na kontinentu.

Ruanda: Nakon stravičnog genocida 1994. godine, ruandsko je vodstvo shvatilo da fizičko i ekonomsko preživljavanje nacije ovisi isključivo o uspostavi beskompromisne funkcionalnosti. Uvođenjem „nulte tolerancije“ na korupciju i uspostavom sveobuhvatne digitalne platforme *Irembo*, građani su dobili izravan e-pristup javnim uslugama bez ovisnosti o lokalnim klijentelističkim mrežama i poglavarima. Iako politički model ostaje visoko autoritaran (što je predmet brojnih kritika), ovaj pragmatični administrativni reset učinkovito je sasjekao sitnu koruptivnu mrežu, učinivši Ruandu jednom od ekonomski najdinamičnijih i birokratski najčišćih država u Africi.

Zaključak i dizajnerski principi za otporne institucije

Zarobljena država nije kaotično stanje anarhije, pomanjkanja resursa ili urođene kulturološke („balkanske/afričke/južnjačke“) lijenosti. To je iznimno sofisticiran, logičan i visoko strukturiran sustav izvlačenja društvene rente u kojem se najlošiji, ali najodrživije umreženi radnici nagrađuju, dok se produktivni inovatori prepoznaju kao prijetnja i sistemski istiskuju.

Razumijevanje arhitekture ovakvog sustava iziskuje hitno napuštanje naivnih iluzija o jasnim granicama između javnog i privatnog sektora, kao i iluzija o benevolentnosti moćnih vanjskih aktera. Najdublja linija podjele u suvremenim društvima više ne prolazi između klasične „ljevice“ i „desnice“. Linija rovovske podjele danas se nalazi između **umrežene elite** (koju čine lokalni državni „Vratari“, parazitske domaće kroni-korporacije i strani interesni kapital) s jedne strane, te **isključenih outsajdera** (transparentnih javnih službenika, inovatora na otvorenom tržištu, etične konkurencije i prosječnih građana) s druge strane.

Kao što nam teorija i povijest nepogrešivo pokazuju, sustavi utemeljeni na klijentelizmu uvijek vode u ekstremnu kondenzaciju bogatstva, pri čemu elite ne prežu od kreiranja lažnih moralnih panika kako bi eutanazirale svaku pojavu propulzivne konkurencije. Bez promišljenog i strateškog reseta, društva oboljela od klijentelizma neizbježno klize u dugoročnu demografsku i ekonomsku stagnaciju. Da bi se taj nužni reset uspješno proveo – učeći iz povijesnih lekcija Singapura, Južne Koreje, Estonije i uspješnih država Afrike – potrebno je temeljito preurediti „arhitekturu izbora“ (*choice architecture*) unutar društva. Kreatori javnih politika i društveni reformatori moraju

implementirati sljedeće obvezujuće dizajnerske principe:

Algoritamska redukcija diskrecijskih prava: Zakonska i procesna pravila moraju biti do te mjere precizno kodirana u digitalne sustave (po uzoru na estonski *X-Road*) da je ljudska, referentska interpretacija (i posljedična prilika za iznuđivanje mita) svedena na apsolutni operativni minimum.

Uvjetovanje kapitala isključivo globalnom konkurentnošću: Prestanak svakog oblika subvencioniranja, spašavanja i poticanja takozvanih „strateških domaćih tvrtki“ koje žive isključivo od države. Financijska podrška mora, kao u slučaju Južne Koreje, ovisiti o dokazanoj sposobnosti tvrtke da pobijedi stranu konkurenciju na izvoznom tržištu.

Zaštita od lažnog patriotizma i moralnih panika: Prepoznavanje medijskih histerija o „ugroženosti nacionalnih interesa“ kao onoga što one doista jesu – ciničnog alata kroni-kapitalista za obranu monopolskog položaja. Tržište se mora nemilosrdno otvoriti za tehnološki naprednu konkurenciju.

Obvezna rotacija i birokratske „Sunset“ klauzule: Radikalno sprječavanje srastanja institucija i dobavljača kroz zakonski obvezne, nasumične rotacije ključnog osoblja na pozicijama javne nabave i inspekcija. Uvođenje pravila „zalaska sunca“ (automatsko gašenje državnih agencija i propisa nakon isteka od 5 godina, osim ako se u parlamentu ponovno ne dokaže njihova neophodnost).

Radikalna transparentnost (Open Data Default): Sve odluke, natječaji, financijske isplate i ugovori – uključujući one „tajne“ s multinacionalnim korporacijama – moraju, zakonski zadano, biti strojno čitljivi i automatski preneseni na javne internetske platforme.

Samo beskompromisnim i kirurškim presijecanjem *okretnih vrata* te dubinskom de-personalizacijom državnog aparata, država može prestati biti zarobljena kolonija i profitni servis vlastite birokratsko-korporativne aristokracije. Tek se tada otvara stvarni, prodisali prostor za uspostavu vladavine prava, autentičnu meritokraciju i oslobađanje nacionalnog inovacijskog potencijala.

Literatura

- Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.
- Amsden, A. H. (1989). *Asia's next giant: South Korea and late industrialization*. Oxford University Press.
- Cardoso, F. H., & Faletto, E. (1979). *Dependency and development in Latin America*. University of California Press.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers*. MacGibbon and Kee.
- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S. I., Teorell, J., Altman, D., ... & Ziblatt, D. (2023). *V-Dem Dataset v13*. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. <https://doi.org/10.23696/vdemds23>
- Fukuyama, F. (2014). *Political order and political decay: From the industrial revolution to the globalization of democracy*. Farrar, Straus and Giroux.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2003). Seize the state, seize the day: State capture and influence in transition economies. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 751–773. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.09.006>
- Klitgaard, R. (1988). *Controlling corruption*. University of California Press.
- Krueger, A. O. (1974). The political economy of the rent-seeking society. *The American Economic Review*, 64(3), 291–303. <https://doi.org/10.2307/1808883>
- Michels, R. (1911). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. Free Press.
- Mungiu-Pippidi, A. (2015). *The quest for good governance: How societies develop control of corruption*. Cambridge University Press.
- North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). *Violence and social orders: A conceptual framework for interpreting recorded human history*. Cambridge University Press.
- Olson, M. (1982). *The rise and decline of nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities*. Yale University Press.
- Peters, B. G., & Pierre, J. (2004). *Politicization of the civil service in comparative perspective: A quest for control*. Routledge.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy*. Harper & Brothers.
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Stigler, G. J. (1971). The theory of economic regulation. *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 2(1), 3–21. <https://doi.org/10.2307/3003160>
- Strange, S. (1996). *The retreat of the state: The diffusion of power in the world economy*. Cambridge University Press.
- Wedel, J. R. (2009). *Shadow elite: How the world's new power brokers undermine democracy, government, and the free market*. Basic Books.

Dodatna literatura (Preporučena čitanja)

- Bratton, M., & Van de Walle, N. (1994). Neopatrimonial regimes and political transitions in Africa. *World Politics*, 46(4), 453–489.
- Grindle, M. S. (2012). *Jobs for the boys: Patronage and the state in comparative perspective*. Harvard University Press.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). *The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues* (Policy Research Working Paper No. 5430). World Bank.
- Ledeneva, A. V. (2006). *How Russia really works: The informal practices that shaped post-Soviet politics and business*. Cornell University Press.
- Rothstein, B. (2011). *The quality of government: Corruption, social trust, and inequality in international perspective*. University of Chicago Press.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. W. W. Norton & Company.